

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ ІДЕЙ ДЖ.ЛОККА

В основі вчення Дж.Локка – три твердження: 1) не існує ні вроджених ідей, ні вроджених принципів; 2) ніякий, навіть найсильніший, розум не може ні створити нових ідей, ні позбавитись уже набутих; 3) джерелом усього знання є досвід. Локк зображує розум як чисту дошку, на якій виникають літери під час досвіду. Ідеї, на його думку, походять від відчуття та рефлексії.

Відчуття надають розуму певні властивості предметів, які людина спроможна чуттєво сприймати і відтак отримує ідеї гарячого, холодного, жовтого, білого та ін. Далі душа, розмірковуючи над здобутими ідеями, збагачує розум іншими ідеями. Наприклад, пізнання, віра, сумнів, мислення виникають за допомогою внутрішнього досвіду – рефлексії. В основу пізнання Локк поклав прості ідеї, під час пізнання яких розум є пасивним. Коли тіла, які нас оточують, діють на органи чуття, розум просто змушений сприймати ці ідеї, незважаючи на пасивність.

Щоб зробити більш переконливою свою концепцію, Локк критикує популярний на той час раціоналізм Декарта. У своїй праці «Досвід», присвяченій людському розумінню, виклавши всі свої ідеї, автор одразу критикує вроджені ідеї, підґрунтя раціоналізму. Він зауважує, що вроджені ідеї базуються за згодою більшості з їхньою істинністю. «Прості ідеї – матеріал всього нашого знання».

Якщо не всі, то принаймні (як я гадаю) найзначніші з тих простих ідей, якими володіє розум і з яких складається все його інше знання, здобуті лише двома вищезгаданими шляхами – відчуттям і рефлексією [5, 181].

Багато хто з попередніх дослідників, каже Локк, дотримувались думки, що існують вроджені ідеї у душі, які вона приносить нібито з собою в світ, в самий момент свого зародження. А вродженість ідей доводять тим, що вони є чимось загальним, безумовним для всіх без винятку. За Локком, якби останнє і справді мало місце, то спільність ідей не була б доказом їх вродженості. Але ми не бачимо навіть безумовної спільності хоч би якихось ідей ні в теорії, ні на практиці. Ми не знайдемо жодного правила моральності, яке б

існувало в усіх народів, у всі часи. Діти і ідіоти часто не мають поняття про найпростіші аксіоми. Все це свідчить проти вродженості ідей. «На противагу раціоналізму Локк наполягає на тому, що всі ідеї, принципи, знання людина здобуває власним досвідом» [2, 206].

Зазвичай Локк погоджується з тим, що існують, загальні та істинні ідеї, які він називає максимами, але вони ні в якому разі не вроджені, а пізнаються чуттями. Деякі з них людина пізнає в ранньому віці, але це тільки доводить, що від народження вона сприймає відчуттями безліч предметів, які в неї формують досвід. «Безперечно, будь-яке наше пізнання починається з досвіду, справді, чим же покладалась до діяльності пізнавальна здатність, якщо не предметами, які діють на почуття і спонукають наш розсудок порівнювати їх, пов'язувати, розділяти. Отже, пізнання завжди починається з досвіду» [3, 32].

Заперечення вроджених ідей дало початок емпіризму, а завдяки французам перейшло в сенсуалізм і матеріалізм. «Попередні філософи стверджували, що відчуття не є ідеями, нібито самі по собі вони не такі репрезентативні, як будь-яка інша думка душі. Отже, відчуття вони розглядали як щось таке, що з'являється лише після ідей і видозмінює їх» [4, 77].

Складні ідеї Локк поділяє на три класи: ідеї модусів, ідеї субстанцій та ідеї відносин. Велику увагу мислитель приділяє поняттю субстанції. Походження цього поняття він пояснює так: наші почуття і наш розум переконують нас в існуванні поєднань найпростіших ідей, які трапляються найчастіше. Не можна допустити, щоб ці найпростіші ідеї поєднувалися самі собою. Субстанція є щось невідоме саме по собі, ми знаємо тільки її окремі властивості. Від розгляду поняття субстанції Дж. Локк переходить до ідей відношень, які виникають тоді, коли розум порівнює між собою дві речі. Таке порівняння можливе для всіх речей, тому важко перелічити всі можливі відношення між предметами. Зрештою Локк спиняється на найголовніших з них – на понятті тотожності і відмінності і на причині і наслідку. Ідея причини виникає, коли ми бачимо, що одне явище незмінно передує іншому.

Далі Дж. Локк переходить до розгляду ідей модусів. В простих модусах, до розгляду структури (природи) простих ідей не застосовуються принципи з'єднання, бо їх утворюють прості ідеї, які являють собою якості, не пов'язані суміжністю або причинністю.

До розгляду поняття ідей простих модусів Дж. Локк застосовує

метод модифікації однієї і тієї самої ідеї, «яку розум знаходить або наявною в речах, або утворює всередині себе без будь-якої допомоги зовнішнього об'єкта без усякого чужого впливу» [5, 216]. Прості модифікації – це різні прості ідеї, поєднані розумом одна з одною. Просту ідею простору ми набуваємо відчуттями зору і дотику. З видимих і відчутних об'єктів та їх розташування отримуємо ідею простору. Ніщо не здається протяжним, якщо воно є невидимим і не відчувається. Ідея протяжності реальна, і її складовими є прості і схожі ідеї, складені розумом.

У реальному житті знаходимо безліч окремих ідей, утворених тільки з ідей простору. Це – ідеї довжини або форми (як за контурами, так і за обсягом), це будь-які встановлені і прийняті міри довжини, наприклад, метр, діаметр, паралель та ін. Ідея форми (фігури) – це обмеження простору, в якому форма піддається нашому дотику і огляду. Певна фігура, розглянута в протяжності і розташуванні її частин, дає ідею відстані і суміжності її складових. Прикладом можуть бути квадратна або кругла форми, від яких набуваємо тільки ідеї квадрата або круга. За теорією Локка, здобуті таким шляхом ідеї не можуть бути створені з будь-яких інших ідей.

Ідеї внутрішнього досвіду становлять, за Локком, сферу так званої рефлексії. Цим терміном Локк позначає «спостереження, якому розум піддає свою діяльність і способи її прояви» [5, 155]. Але це так само і предмети, і результати такого спостереження – ідеї «відчуття», «споглядання», «мислення», акти відчуття, акти думки. У підсумку склад досвіду поділяється на дві рубрики: досвід зовнішній і внутрішній (рефлексія).

Рефлексія, вважає Локк, може існувати тільки на основі чуттєвого, тобто зовнішнього, досвіду, і якщо останній відсутній, то зникають і ті психічні процеси і акти, які є безпосереднім предметом рефлексії. Чуттєве сприйняття речей, що оточують нас і діють на нас, «є перша і найпростіша ідея, яку ми отримуємо від рефлексії» [5, 192]. Поняття «рефлексія» було важливим надбанням філософії: адже без нього, строго кажучи, людське пізнання не можливо.

Рефлексія як особливий об'єкт пізнання виникає тільки у досить дорослих людей. Поява її не тільки підкреслювала відмінність раціонального знання від знання чуттєвого, а й, задовго до ідей Канта і Гуссерля, означала необхідність глибокого вивчення результатів пізнавального процесу у вигляді абстракцій і загальних понять. Згідно з Дж.Локком, теорія пізнання повинна досліджувати

не тільки джерело пізнання і механізм формування його безпосереднього і непрямого матеріалу, а й діяльність суб'єкта. «Думки не йдуть довільно одна за одною. Навпаки, подібно до того, як ми не маємо жодного уявлення про те, чого не було колись цілком або частково в нашому відчутті, точно. Так само ми не маємо переходу від одного уявлення до іншого, якщо ми ніколи раніше не мали подібного переходу в наших відчуттях» [1, 17].

Локкова відмінність внутрішнього і зовнішнього досвіду має тільки гносеологічний характер і не стосується поділу чуттєвого досвіду на результати діяльності. Рефлексія є операція над ідеями. Щоб її дослідити, Дж.Локк вважає за необхідне більш конкретно аналізувати початковий зміст зовнішнього досвіду, тобто найпростіші, а тому первинні, ідеї.

Самоспостереження, вивчення свідомістю своїх внутрішніх процесів і їх результатів – це головне поле дії теорії пізнання Дж.Локка, рефлексія, в широкому сенсі слова, обіймає весь її зміст. Відчуття є живильним ґрунтом і основою рефлексії. Без них вона порожня. Дж.Локк намагається спостерігати фактичний, природний і усвідомлений індивідом перебіг мислення.

Локк вирізняє три способи утворення похідних, тобто складних, ідей. Перший полягає в підсумовуванні, тобто в безпосередньому поєднанні простих ідей і утворенні складних ідей. Другий – полягає у тому, що прості ідеї перебувають у різних співвідношеннях між собою, зіставляються або порівнюються. Першим способом утворюються складні ідеї так званих емпіричних субстанцій, тобто одиничних речей, самостійних об'єктів. Цей спосіб застосовується і до утворення ідей модусів. За термінологією Локка, ідеї модусів є ідеями якостей, процесів і станів предметів. Тож ці ідеї не самостійні. Другим способом утворюються ідеї відношень. Третій спосіб утворення похідних ідей полягає в тому, що при цьому застосовуються другий і перший способи як підлеглі ланки, між ними відбувається процес абстрагування, як відкидання неповторюваних властивостей. Третім способом утворюються ідеї загальних понять.

Виходячи зі своєї теорії утворення похідних ідей, спираючись на те, що «здібності людини і образ їх дії майже однакові в моральному і інтелектуальному світі, тому що матеріали в тому і в іншому світі такі, що не від людини залежить створювати їх чи знищувати все, що вона може робити», Локк доходить висновку про необхідність або поєднувати їх разом, або зіставляти один з одним,

або зовсім відокремити їх» [5, 212]. Він схиляється до першого способу утворення похідних ідей – ідей модусів, які залежать від ідей самих речей (ідеї властивостей, стану предметів, процесів), хоча в ході досліджень у нього виникали труднощі в розмежуванні чіткої межі між простими і складними ідеями зважаючи на невичерпність властивостей простих предметів.

«Ідея субстанції, так само як і ідея модусу, не що інше, як сукупність простих ідей, що об'єднуються уявою і які наділяються особливим ім'ям, за допомогою якого ми можемо викликати цю сукупність у власній пам'яті або в пам'яті інших людей. Відмінність між цими ідеями полягає в тому, що ми відносимо зазвичай особливі якості, що утворюють субстанцію, до чогось невідомого. Припускаємо, що ці якості тісно і нерозривно пов'язані відношеннями суміжності і причинності» [8, 75].

Міркування Локка про реальність, адекватність та істину ідей поділяються на секції, які відповідають категоріям ідей (прості ідеї, складні ідеї (субстанція та відношення)) і комплексні ідеї модуси. Дж. Локк створює досить своєрідну класифікацію. Він доходить висновків що: 1) всі прості ідеї – реальні, адекватні та слухні; 2) ідеї модусів – адекватні та правильні; деякі ідеї модуси є реальними, а деякі – «фантастичними»; 3) ідеї субстанції реальні, але жодна з субстанцій не є адекватною, ідеї відношень і змішані модуси не завжди є адекватними, оскільки не мають чітких зразків у природі.

Щодо ідей субстанцій, то їх реальність та адекватність (отже – істинність) є суто номінальними. Адже такі ідеї не мають іншої реальності, крім тієї, яку вони мають у «Розумах людей». Але в «Роздумах Людей» вони не мають архетипів, «сталих форм», яким вони мають відповідати. Локк підсумовує, що поняття реальності та адекватності не мають застосування в таких ідеях і не мають репрезентативної функції.

Локк заявляє, що ідеї модуси є реальними, тому що вони є постійними ефектами якостей, які реально присутні в речах самі по собі і, таким чином, здатні позначати речі, з якими ми маємо справу. Ці якості можуть бути не більш ніж сили. Локк стверджує, що він показав те, що жодна ідея вторинної якості не репрезентує істинну якість ідеї. Але водночас ідеї є реальними з причини стабільного перекликання, яке вони мають зі специфічними властивостями реальних істот.

Ці ідеї охоплюють фізичні об'єкти та їх якості, які лежать поза розумом людей. Сюди Локк включає також дії та події, які відбу-

ваються в розумі (це й акти усвідомлення та думки). Але не включає інтенційні об'єкти таких дій, які є ідеями. Ідеї, складені так, є речами, але не реальними, не такими, які насправді існують.

Комплексні ідеї модусів іноді є реальними, іноді – фантастичними, тому зроблені шляхом комбінування ідей. Модуси є реальними тільки в таких поєднаннях простих ідей, які становлять реальну річ. Але деякі наші ідеї модуси є комбінаціями, які ми власноруч створюємо і елементи яких ніколи не існують разом у природі, як, наприклад, ідея раціональної істоти, яка складається з кінської голови, приєднаної до людського тіла або кентавра. Це – фантастичні ідеї. «Ймовірно, і в самих диких польотах фантазії не трапляється жодної ідеї, яка не була б пов'язана з будь-яким враженням або ідеєю, які раніше існували в душі. І те, що ми називаємо новими думками, являє собою тільки нові комбінації старих простих ідей або розкладання складних» [6, 135].

Реальні ідеї модусів є, незважаючи на це, заявляє Локк, адекватними. Але спочатку ці властивості та сили модусів, з яких складаємо комплексні ідеї, є такими численними та різними, що жодна комплексна ідея не може вмістити їх цілком.

Локк веде мову про фантастичні ідеї як такі, що не відповідають реальності буття. Ці ідеї стосуються речей, які вважаються архетипами, навіть якщо таких архетипів не існує. Локк шукав відповідь на питання про те, як ідея здобуває репрезентативну функцію. Для Локка ідеї стають репрезентаторами, якщо їх існування спричинене якою-небудь реальною річчю. Ідея репрезентує річ, яка викликала її. Дехто вважає, що репрезентування – це функція, яку накладає на ідею розум, до якого вона належить: ідеї стають репрезентаторами, коли розум признає їх для позначення речей.

На додачу до дій складання та порівняння Дж. Локк наводить третій тип створення ідей – абстракцію. Нові ідеї, які виробляються цією операцією, він називає «абстрактними ідеями», а абстракцію описує як дію, завдяки якій розум отримує особливі ідеї. Ці ідеї відділені від інших екзистенцій, таких як час, місце та інші супутні ідеї. Локк тлумачить абстракцію як акт відокремлення ідей, вже наявних у розумі, від інших ідей. В такому випадку абстрактна ідея – передбачуваний продукт абстрактної дії розуму, ідея, ізольована від комплексу ідей, які супроводжують її. Водночас абстрактна ідея є комплексною, позбавленою деякого оригінального змісту.

Локк не приділяє багато уваги дослідженню дій абстракції як

такових. Він майже нічого не говорить про це, але приділяє чималу увагу абстрактним ідеям, які є продукцією абстракції. Мета цього типу абстракції – виділити з комплексної ідеї окремі риси, властивості кожній речі, та залишити тільки ті, які є загальними. Риси ідей, які потрібно залишити в процесі абстракції не є тільки зовнішніми обставинами часу та місця, але мають відповідні особливості, такі як колір, розмір та форма та ін. Звідси стає зрозумілим, чому Локку було важко пояснити абстракцію. У контексті класичної метафізики абстракція була процесом поступового зростання уявного усунення матерії з об'єкта. Але після заперечення реальної суті, точніше, її пізнаваності, Локку не лишалось нічого іншого, як розглядати абстракцію як процес вилучення деяких частин складної ідеї. Наприклад, є складна ідея Петра і Якова: з цього комплексу ідей прибираються прості ідеї, які не є спільними для обох індивідуумів (товстий, білявий, високий, старий і т.п.), і залишається комплекс ідей, спільних для обох індивідів, який позначається ім'ям «людина» і використовується для того, щоб уявити собі так само й інших.

Отже, для Локка абстракція є розчленуванням інших, більш складних ідей. Застосування цього способу він відновлює номіналізм англійської традиції і немов вливає в нього нові сили. Тому зрозумілі висновки, яких доходить філософ у «Досвіді»: загальне не входить до складу реального існування речей, а є винаходом розуму, виробленим ним задля власного користування.

Отже, коли абстрагуємося від одиничного, то те, що лишається від загального, постає вигадкою розуму. Природа спільності – тільки здатність розуму позначати або представляти багато поодиноких речей. Значення полягає лише в зв'язку, яку людська душа додає у відношення між одиничними речами.

Ідеї які є загальними, певною мірою невизначені. Невизначеність – не ідеально прийнятна властивість ідей у філософії Дж. Локка. Однак вона є фундаментальною для цивілізованого людського життя, адже не тільки розвинула ефективно спілкування між особами, але й самі думки вивела за межі примітивного рівня. «Формуючи теоретичні аксіоми і поняття про природні явища, не слід покладатися на абстрактні обґрунтування, якими б привабливими і справедливими вони не здавалися. Треба розшифровувати таємну мову природи з документів самої ж природи, з фактів досвіду. Іншої альтернативи в науковому пізнанні не існує» [7, 34].

Отже, за Локком, наша здатність пізнання співмірна з нашими потребами. Ми неспроможні досягнути глибинних таємниць природи. Не потрібно скаржитися на обмеженість знання, якщо зайнятися тим, що насправді корисно. Нерозумно також сумніватися в усьому, якщо багато чого достеменно невідомо. Локк розрізняє ідеї прості і складні. Пізнання найпростіших істин ми досягаємо завдяки міркуванням, які аж ніяк не передують відчуттям. Початкове знання складається не з загальних положень, а з окремих вражень приватного характеру. Простими ідеями філософ називає відображення дійсності в душі, як у дзеркалі. Здебільшого такі ідеї або подання здобуємо за допомогою одного якогось небудь відчуття (наприклад, уявлення про колір дається зором). Складні ідеї Локк поділяє на три класи: ідеї модусів, ідеї субстанцій, ідеї відношень.

А загалом поєднання ідей дає певне знання, яке стосується простих і складних ідей. З усього цього випливає, що знання не виходить з меж досвіду, оскільки маємо справу тільки з ідеями, які, на думку Локка, виникають виключно за допомогою внутрішнього і зовнішнього досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоббс Т. Сочинения : В 2-х томах. Т.2. – М., 1991. – 731 с.
2. Гусев В.І. Історія західноєвропейської філософії XV–XVII ст. – К., 1994. – 255 с.
3. Кант И. Критика чистого розуму. – М., 1994. – 574 с.
4. Кондильяк Э.Б. Сочинения : В 2-х т. Т.2. – М., 1981. – 549 с.
5. Локк Дж. Сочинения : В 3-х т. Т.1. – М., 1985. – 621 с.
6. Пристли Д. Теория Человеческого духа Гартли на основе ассоциации идей // Английские Материалисты XVIII в. Собрание произведений : В 3-х т. Т.3. – М., 1968. – 543 с.
7. Суботин А.Л. Френсис Бэкон и принципы его философии // Бэкон Ф. Сочинения : В 2-х т. Т.1. – М., 1977. – 567 с.
8. Юм Д. Сочинения : В 2-х т. Т.1. – М., 1965. – 847 с.

Петров Є.П. Актуальні аспекти теорії ідей Дж. Локка.

Стаття призначена дослідженню функцій простих і комплексних ідей у філософії Дж. Локка. Розглянуто їх взаємодію. Показано також структуру досвідного знання. Локк виділяє і класифікує ідеї в особливі підгрупи. Ідеї формуються і функціонують на основі того, що розум пізнає їх. Ідеї

внутрішнього досвіду становлять, на його думку, сферу рефлексії. Поняття «рефлексія» було одним із найважливіших надбань філософії. За Дж. Локком, теорія пізнання повинна досліджувати джерела пізнання і механізми формування його матеріалу, а також пізнати діяльність суб'єкта. У статті розглянуто класифікаційні риси теорії ідей Локка, їх функції, показано роль рефлексії та її функції.

Ключові слова: прості ідеї, складні ідеї, субстанція, модус, досвід, відчуття, рефлексія, знання.

Петров Е.П. Актуальные аспекты теории идей Дж. Локка.

Статья предназначена исследованию функций простых и комплексных идей в философии Дж. Локка. Рассмотрено их взаимодействие. Показана также структура опытного знания. Локк выделяет и классифицирует идеи в особые подгруппы. Идеи формируются и функционируют на основе того, что разум познает их. Идеи внутреннего опыта представляют, по его мнению, область рефлексии. Понятие «рефлексия» было одним из важных приобретенных философии. Согласно Дж. Локку, теория познания должна исследовать источники познания и механизмы формирования его материала, а также познать деятельность субъекта. В статье рассмотрены классификационные черты теории идей Локка, их функции, показаны роль рефлексии и ее функции.

Ключевые слова: простые идеи, сложные идеи, субстанция, модус, опыт, ощущение, рефлексия, знание.

Petrov E.P. Relevant aspects of the theory of John Locke's ideas.

The article dedicated to the research of simple and comprehensive ideas in John Locke's philosophy. Their interaction has been considered. There is also provided the structure of investigative knowledge. Including to the category of «ideas» various processes and functions of human psyche, Locke had created background for the differentiation of these «ideas» into special subgroups. The ideas are formed and function on the basis of what sense is conscious of them inside of itself, and therefore experiences them. Indeed, the understanding itself of easy things for Locke means, in most cases, their experience. The ideas of inner experience introduce, according to Locke, a field of so-called reflections. The concept of «reflection» was an important obtaining of philosophy, for without it, properly speaking, the human knowledge is impossible. According to John Locke, it appears that the theory of knowledge has to investigate not only the source of knowledge and the mechanism of forming of its direct and indirect pieces, but also to cognize the activity of subject. The article presents classification features of the theory of Locke's ideas, its functions, as well as shown role and functions of reflections.

Key words: simple ideas, complex ideas, substance, Modus, experience, feel, reflection, knowledge.

О. В. Кіхно,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник Інституту
філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ИДЕЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ДОБИ У СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ ШРІ АУРОБІНДО

Шрі Ауробіндо у праці «Людський цикл» пише про історичну можливість настання у майбутньому так званої Суб'єктивної доби, коли людська душа пробуджується й виходить на перший план не тільки у індивіда, а й у суспільствах. Він описує ознаки настання суб'єктивного віку – це і революційна перебудова у сферах релігії, філософії, науки, мистецтва та суспільства, це і пробудження Індії та Сходу, це нові тенденції у літературі та мистецтві. На наближення нової, Суб'єктивної доби, на його думку, вказує як поява і множення в усьому світі нового психологічного людського типу – сенсуальної людини, так і феномен національного пробудження Ірландії, Індії, Бенгалії, Німеччини та відкриття самого феномену Нації-Душі.

Але перш ніж перейти до аналізу цих ознак настання Суб'єктивної доби, згадаємо й про небезпеки на шляху його становлення, про які пише Шрі Ауробіндо. Це особливо важливо, якщо враховувати, що Шрі Ауробіндо писав статті «Людського циклу» для журналу «Ар'я» у 1916–1918 рр., а потім через 30 років вносив у текст нові правки і коментарі.

Шрі Ауробіндо належав до покоління, яке сформувалося до 1914 р. і для якого є характерним майже беззастережна віра в еволюцію та історичний прогрес [8]. У 1916 р. вийшла книга Бердяєва «Смисл творчості» і можна лише уявити, які б правки вніс у цю працю Бердяєв через 20 років! Тейяр де Шарден теж належить до покоління, сформованого до 1914 р. і звідси, очевидно, впливає психологічне пояснення його еволюційного оптимізму [3]. Коли Шрі Ауробіндо пише про факти, які можуть протистояти новим тенденціям, він, насамперед, звертається до реалій, які постали після I світової війни, тобто до соціалістичних та фашистських держав-диктатур. Нові диктаторіальні типи соціальності, до яких може дійти світ, можуть призупинити процес трансформаційних індивідуальних пошуків, відкриття індивідом та нацією себе, насамперед, як